

Ярослав Пастернак

МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ МІЛЛЕР

(У його 80-ліття)

Сеніорові українських археологів Михайлові Олександровичу Міллерові, дійсному членові НТШ й УВАН, звичайному професорові УВУ, в 1963 році сповнилося 80 років життя, з яких 62 роки присвятив він безперервній плідотворній науково-дослідчій праці в ділянці археології України. Многогранність Його наукової діяльності позначена багатими на висліди розкопами, численними публікаціями, музейним досвідом, педагогічною працею та участю з доповідями в археологічних конгресах та конференціях на батьківщині й на еміграції.

В тому часі в досліджуванні стародавньої історії людства в цілому світі настав великий поступ у методах праці, у змаганні наблизитися щораз більше до відкриття правди, і Ювілят, спільно з іншими видатними українськими археологами, брав ак-

тивну участь в цьому процесі, вписуючи в праісторію України окрему важливу сторінку.

М. О. Міллер є останнім мужеським нащадком старовинного німецького роду, що прибув на Московщину в XVII ст. і дав із себе багато видатних військовиків, які вписали своє ім'я в історію Подоння й При-

озів'я та вкінці осіли на землях Донського Війська. Прийшов Михайло Олександрович на світ 26 листопада 1883 р. в маєтку свого батька, мирового судді, в селі Кам'яно-Міллерівське, Таганрізької округи, в родині, яка за словами самого Ювілята — «кохалася в музиці, мистецтві й літературі» та мала в своїй домашній бібліотеці до 6 тисяч томів з різних ділянок духової культури. Середню освіту Михайло Олександрович здобув в 1894-1903 в клясичній гімназії в Таганрозі, після чого вписався на історично-філологічний факультет Московського університету, де між іншим слухав виклади Ключевського, Любавського та інших видатних істориків і став активним членом української студентської громади, в якій діяв тоді майбутній член Союзу Визволення України Вол. Дорошенко.

Із-за родинних причин (М. О. одружився 1907 р. з М. Дідусенко) та в наслідок революційних подій 1905-1906 р. р. Михайло Олександрович закінчив у Москві тільки три роки історично-філологічного факультету, а після цього переїхав до Харкова, де вступив на юридичний факультет, який і закінчив 1911 р. як кандидат юридичних наук під окремою опікою професорів історика Д. Багалія й етнолога М. Сумцова. В часі свого перебування в Харкові М. О. познайомився був з М. Міхновським, Х. Алчевською, О. Кандибою (Олесем) та іншими членами тамошньої української духової еліти.

Після закінчення університету Михайло Олександрович Міллер оселився в Таганрозі, де був обраний мировим суддею в 1913 р., після чого переїхав у с. Голодаївку, де жив до 1925 р. Там у 1921 р. перейшов на педагогічну працю й викладав всесвітню історію, українознавство й суспільствознавство. Після цього він був приневолений кілька разів змінити місце свого осідку й праці. В рр. 1926-30 він був викладачем Робфаку й Комвузу в Таганрозі, в рр. 1931-32 був доцентом Держ. Пед-Інституту й директором археологічного відділу Історично-археологічного музею в Катеринославі, де співпрацював з акад. Д. Яворницьким. В рр. 1933-1934 Михайло Олександрович був доцентом Північно-Кавказького Краєвого Планово-Економічного Інституту в Таганрозі і тільки з початку 1935 р. міг перенестися до Ростова над Доном, де перебував аж до кінця другої світової війни, спершу на посаді професора стародавньої історії у Пед-Інституті та Учительському Інституті, пізніше на посаді професора давньої історії та археології у Ростівському Державному Університеті. В тому часі М. О. Міллер дістав ступінь доктора історичних наук на підставі дисертації «Кам'яний та бронзовий вік в історії Донщини».

На еміграцію в часі другої світової війни переїхав М. О. Міллер з дружиною і донькою до Німеччини (після смерті першої дружини в 1930 р. він одружився вдруге з Тетяною з Неклюдових). Тут він спершу викладав загальну історію й історію України на матуральних кур-

сах і в гімназії українського табору в Геттінген. В 1948 р. дістав ступінь почесного доктора філософії УВУ в Мюнхені, а в 1951 р. став звичайним професором цього ж університету та одним з основників «Інституту для вивчення ССРСР» в Мюнхені, науковим секретарем якого був упродовж десяти років.

Наукове зацікавлення старовиною розбудилось у Ювілята вже в ранніх юнацьких роках, в родовому маєтку в південній Україні, яка своєю чарівною природою, живим ще в народі фолкльором та багатою історичною спадщиною ще з часів грецької колонізації полонила уяву молодого юнака. Він почав цікавитися залишками стародавньої культури, що їх самотужки розшукував в околицях батьківського двору та на довкільних орних полях.

Перший поштовх до наукової праці дав Михайлові О. Міллерові кількатижневий побут у 1894 р. в м. Керчі — стародавньому Пантікапеї, столиці Босфорського царства. Там на горі Мітридата, колишньому акрополі, він, тоді ще тільки 11-літній учень-гімназист, при допомозі палки-копачки добув з верхнього культурного шару цілу збірку орнаментованих уламків кераміки, світильників, намистин, бронзових стрілок та бронзових босфорських монет. Велич гори Мітридата, її стародавні пам'ятки, легенди й таємниці, вкінці широкі краєвиди з гори на море — все те так вразило молодого Михайла Олександровича, що згодом уявний образ босфорського царя Мітридата VI Евпатора став образом патрона всіх археологічних праць молодого археолога-ентузіаста.

Бувши ще гімназистом М. О. Міллер на провесні 1901 р. розкопав з одним своїм колегою на хуторі Міллерів невеличку могилку і в ній знайшов скорченого обрядового кістяка й розбиту глиняну посудину, а за рік (1902), вже з допомогою двох робітників, розкопав у степу більшу могилу з добре збереженим похованням та вирядом біля нього на «той світ», який він віддав до Новочеркаського Музею. Директор музею Х. Попов зацікавився молодим археологом і дав йому відповідний, уповажнюючий до ведення розкопів «відкритий лист».

Саме в цьому часі старший брат М. О. Міллера Олександр відбув студійну подорож до Парижу, де у відомого українського антрополога Хведора Вовка і французького археолога М. Мортільє набув основного теоретичного й практичного знання для фахової археологічної праці. Після його повороту в Україну молодий Михайло Олександрович, з офіційним дозволом на розкопи в руках, з ентузіазмом включався в археологічні експедиції брата, які вже тоді унапрямили й вирішили його дальші наукові зацікавлення й вибір професії. В рр. 1901-1906 він самостійно розкопав ряд могил бронзової доби на правому березі р. Міуса, проти слободи Покровської, після цього брав участь в розкопках директора Катеринославського Музею Д. Яворницького в Надпо-

ріжжі, в році 1907-му з доручення Імператорського Московського Археологічного Товариства їздив до Самарської губернії, де перевів археологічне дослідження долини річки Бузулук, а в 1908-1914 рр. щороку, разом з братом Олександром, систематично досліджував городище й могильник біля Єлисаветівської станиці коло м. Озова. Крім цього на доручення Російського Етнографічного Музею збирав він експонати та описував матеріальну культуру донських низових козаків (будівлі, рибальське приладдя, начиння, одяг), а в 1911 р. досліджував українські селянські будівлі в Надозів'ї.

Перша світова війна (1914-1920) перервала на декілька років науково-дослідчу працю Михайла О. Міллера і тільки у 1923 р. він повністю повернув до неї, розкопуючи впродовж трьох років могили бронзової доби по берегах р. Міюса, біля слоб. Голодаївки, де знайшов також слов'янські поховання X ст. Після цього він упродовж чотирьох років (1926-1929) досліджував північне побережжя Озівського моря від устя р. Дону по Міюський лиман і своїми новими відкриттями з різних діб зробив значний вклад у стан археологічного вивчення Донеччини. Головним досягненням Михайла Олександровича було тоді ствердження факту, що в бронзовій добі, в II тисячоріччі до Хр., більші скупчення місцевого населення з так зв. зрубною культурою були розташовані не тільки по Нижньому Дону, але й по березі Озівського моря. До того часу побережжя Озівського моря ніколи не досліджувалось, воно світило білою плямою на археологічній карті південної України.

Другим не менш важливим досягненням досліджень М. О. Міллера того ж часу було виявлення у 1927 р. в одному могильному похованні біля «Золотої Коси» над берегом Озівського моря глиняної посудини з II тисячоліття до Хр. з виритим навколо неї написом якимись символіграфічними знаками у виді хрестиків, свастик, трикутників та інш. Сьогодні археологам відомо вже кільканадцять цілих і фрагментарно збережених посудин з цим найранішим письмом в Україні, виявлених в низів'ях Дніпра, Дону, Волги й в Приозів'ї, проте воно й досі залишається нерозшифрованим.

Особливо важливим періодом у науковій кар'єрі М. О. Міллера були ведені під його керівництвом розкопки Дніпрельстанівської Археологічної Експедиції Наркомосу України в Надпоріжжі в рр. 1929-1932, наслідки яких своїм значенням виходили далеко поза межі України і набували іноді європейського розголосу. Такими були, напр. виявлені тут вперше на всю Східню Європу так зв. кеккенмедінги — купи мушлів як їстивних відпадків на прибережних неолітичних селищах, далі викладені з каміння «лябіринти», як місця культу померлих, і так зв. «Кічкаський скарб» із півтора тисячею золотих речей візантійського походження. Сенсацією було теж відкриття середньо-палеолі-

тичної стоянки, віком біля 40.000 років, коло Старого Кодака, бо досі пам'ятки того часу були відомі лише на Кубані та в Криму.

В наступних роках М. О. Міллер керував ще кількома більшими археологічними експедиціями, які приносили безліч нових матеріалів для вивчення ранньо-скитської та ранньо-сарматської культур в південній Україні. Після дослідження у 1934 р. траси каналу Волга-Дон та берегів річок Черьоної й Карпівки, що дало у висліді понад сотню нових археологічних пунктів, Михайло Олександрович як керівник Моздокської археологічної експедиції ГАИМК досліджував у 1935 р. пам'ятки та розкопував великі старовинні погребнища біля ст. Моздоку, а в рр. 1936—1939 провадив розвідку Нижне-Донських старовинних поселень і розкопував поселення й могильник бронзової доби біля Нижне-Гнилівської станиці недалеко устя р. Дону. Тоді теж, разом зі своїми студентами, зладив перший детальний плян останків старовинного городу Танаїса й Озівських укріплень.

Друга світова війна припинила теренові праці М. О. Міллера в найкращому їх розгарі, і він міг виконати в тому часі лише декілька ратункових розкопів в околиці м. Ростова, але в 1943 р. М. Міллер знову робив археологічні розвідки узбережжя Дніпра, від Дніпропетровського до Никополю.

З 1944 р. на еміграції, спершу в Австрії (Відень), опісля в Німеччині (Геттінген, тепер Мюнхен), М. О. Міллер, позбавлений можливості вести розкопи на рідній землі та користуватися музейними збірками й всіма фаховими публікаціями, є змушений обмежити свій терен праці до одного тільки письмового стола. Маючи до диспозиції тільки власні джерельні матеріяли та советську, часто політично-тенденційну, літературу, він мусить обережно й критично користуватися нею, щоб могли на підставі самих тільки своїх рукописних та публікованих матеріалів, колишнього власного польового досвіду та на автопсії спертого знання робити по змозі правильні та до правди найбільш зближені висновки. Не зважаючи на всі труднощі наукової праці в еміграційних умовинах, Михайло Олександрович невпинно працює далі, сповнений бажання дати образ справжнього стану археологічних досліджень у південній Україні, зокрема в Приозів'ї, на Подонні та Надпоріжжі.

За час своєї 62-річної дослідно-наукової діяльності М. О. Міллер має у своєму науковому доріжку понад 200 наукових праць, з того більше як половину вже на еміграції, в українській, російській, англійській, німецькій і турецькій мовах. З них особливо тривку наукову вартість мають: «Пам'ятники епохи родового общества на Игренском полуострове» (ПИДО, 9—10, 1935), «Первобытно-общинный период в истории Ростовской области» (Учен. записки Рост. Госуд. Пед-Ин-та, I, 1941), «Первобытный период в истории Дона» (рукопис, 1940), «Студії

з ранньої історії Приозов'я», I—XIII, 1946—1947), «Палеоліт Надпоріжжя» (1946), «Археология в СССР» (1954), «Дон и Приазовье в древности» (1958—1961). Остання праця, найбільша розміром, являється підсумком усіх попередніх праць автора, його синтезою археології південної України і ми свого часу детально обговорили її на сторінках журналу «Київ» (1959, ч. 2; 1962, ч. 2-3). Матеріяли для неї М. О. Міллер збирав продовж усього свого життя, від ранньої молодости. В ній використана, з можливою повністю, вся дотична фахова література і головню всі його численні розкопи та теренові дослідження на Подонні й Приозів'ї. Найбільш оригінальними й цінними в цій праці є розділи про бронзову добу та про сарматські пам'ятки, і саме тепер нова цінна праця нашого Ювілята про «Кам'яні споруди бронзової доби» (головне в Дніпровському Надпоріжжі) друкується в цьому числі «Наукових Записок Філософічного Факультету УВУ» в Мюнхені.

У всіх своїх працях М. О. Міллер виявився великим ерудитом з незвичайно широким діапазоном наукових зацікавлень — від археології, старовинної історії й антропології до етнології, демографії, народньої архітектури, генеалогії та геральдики. Він є прихильником західньо-європейської позитивістичної школи в археології, представниками якої були його перші вчителі Хв. Вовк, С. Руденко та його брат Олександр, тому його кінцеві висновки оперті на конкретних матеріялах і подані без зайвих прикрас та перебільшень, є суворо послідовні, обережні і подають чисто наукові синтези. В цьому саме й лежить величезний вклад заслуженого автора у розвиток археологічної думки в Україні.

Велика вартість наукових праць М. О. Міллера лежить теж і в тому, що вони друковані часто чужими мовами. Тим самим вони входять у загальний науковий світ та виявляють чужомовним археологам ті всі характерні риси культури й психіки праісторичних, пізніше ранньо-слов'янських, вкінці літописних племен — всіх цих предків оформленого пізніше українського народу, що відрізняли його, вже з кам'яної доби, від предків сьогоднішнього московського народу. Тим праці М. О. Міллера досягають світового значення, а він сам є заслуженим репрезентантом української науки в колі передових дослідників європейської праісторії.

Перед Сеніором українських археологів Михайлом Олександровичом Міллером сьогодні клоняють голови його колеги в науковій праці й бажають йому у добрій фізичній і духовій формі діждатись святкування 100 роковин з дня народження.